

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΔΗΜ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1950

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΛ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΠΕΡΙ ΝΕΑΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

II. Η ΔΕΣΠΟΤΕΙΑ ΤΟΥ ΟΝΕΙΡΟΥ

(Η ΟΙΚΕΙΩΣΗ ΤΗΣ ΣΚΙΑΣ)

Ἐνάμεσο ἀπὸ τὰ νεφελώματα τὰ προρομαντικά, προτοῦ ἀκόμη ἡ φιλοσοφία, ἐπικουρούμενη ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, θελήσῃ νὰ ἰδῇ τὸν ἄνθρωπο στὴ συνειδησιακὴ του σχέσῃ μετὰ τὸν ἔσω κόσμον καὶ προτοῦ ἡ ψυχολογία θελήσῃ νὰ πειραματισθῇ μετὰ τὸν ἀγνωστο παράγοντα τῆς ψυχικῆς ζωῆς—τὸ ὑποσυνείδητο—, ἔγιναν ἀπὸ τοὺς αὐτοταλαιπωρημένους τῆς μεταβατικῆς ἐποχῆς—τῆς μεταβατικῆς ἀπὸ τὸν ρασιοναλισμὸν στὸν ἱρρασιοναλισμὸν—μερικὲς εἰσδύσεις τόσο βαθειές, ποὺ καὶ σήμερα ἀκόμη, μ' ὅλη τὴν ποιητικὴν πείρα τῶν ὄνειρικῶν ὑποβολῶν, ἐξακολουθοῦν νὰ παροσιάζουν ἐνδιαφέρον ἀποκαλυπτικῆς πείρας ἀντίστοιχο μετὰ τὰ ἐπιτεύματα τῆς ἐντελῶς νεώτερης ποίησης καὶ ἡ γραμμὴ ἀνάμεσα στοὺς πρῶτους ἐκείνους χρυσοθήρες τῆς ἀνεκμετάλλευτης φλέβας τοῦ ποιητικοῦ κοιτάσματος καὶ στοὺς νεώτερους ροβινοῶ εἰς τοῦ ψυχικοῦ ἐρμητισμοῦ θὰ μπορούσε νὰ συρθῇ ἔστω τεθλασμένη ἀλλ' ἀδιάσπαστη. Εἶναι ἴσως χαρακτηριστικὸ τοῦ εἰδικοῦ κλίματος τῆς μεταφυσικῆς αὐτῆς ζητήσεως τὸ γεγονός· ὅτι τὴν προτεραιότητα στὸ χῶρον τῆς Τέχνης κατέχει ἡ πρόζα καὶ ὄχι ἡ ποίηση. Ἡ ζήτησις εἶναι συνυφασμένη μετὰ μιὰ προπλασματικὴ φιλοσοφία, μετὰ μιὰ συνεχῆ αὐτοἰερέυνα ποὺ περιέχει περισσότερον τὸν σιωπηρὸν διάλογον τοῦ ἐγὼ μετὰ τὸ ἀγνωστο, τὴν ἐκπληξὴ τῆς συνειδητοῦ ἐμπρὸς στ' ἀπροσδόκητα εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς τῆς, τὴν ἀδιάλειπτη δοκιμασία τοῦ ὕλικου ποὺ ἀναδίνεται ἀπὸ τὸ μέσα ἐγὼ καὶ ὁ τόνος ἔχει μᾶλλον τὸν χαρακτήρα τῆς αὐτοβιογραφίας παρά τῆς πλαστικῆς μεταποιήσεως σὲ μορφὰς ποιητικὰς. Ἀπὸ τὴν στιγμήν ποὺ ὁ ἄνθρωπος τοῦ στοχασμοῦ θὰ σκύψῃ βαθειά στὸν ἑαυτὸν του μετὰ τὴν ἀπληστη περιέργεια τοῦ ἀμαθούς ποὺ ποθεῖ νὰ γνωρίσῃ, καὶ μέλλει νὰ γνωρίσῃ, τὰ μυστικὰ ἐλατήρια τῆς ζωῆς, ποὺ ὡς τὴν ὥρα διέρρειε σάν ὑπόγειος ποταμὸς, τὸ κυρίαρχον συναίσθημα δὲν εἶναι ἡ χαρὰ γιὰ τὴ συγκομιδὴν, εἶναι ἡ ἀγωνία μπρὸς στὸ μυστήριον ποὺ οἱ γὰ οἱ γὰ ἀποκαλύπτεται. Ἡ ποίηση εἶναι πάντοτε τὸ περίσσευμα τῆς εὐφορίας καὶ ἡ ἀγωνία ἡ ποιητικὴ ξεκινάει συνήθως ἀπὸ μιὰ δαμασμένη κατάστασιν γιὰτὶ προὑποθέτει τὸ μόχθον τῆς

τεχνικῆς. Τὸ ὕλικόν τῆς εἶναι κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπο πρόχειρον καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἀπλώνει τὰς κεραίας τῆς πρὸς τὸ ὑπόλοιπον μυστήριον σάν ἐρωτηματικὰ ἢ σάν προβολὰς πρόσθετης ἀγωνίας. Ἡ πρόζα εἶναι στὸ κλίμα τῶν ἐξομολογήσεων ἢ τῶν ἀπολογίων. Τὸ ὕλικόν τῆς ἔχει πάντοτε τὴν νωπότητα τοῦ εὐρήματος ποὺ εἶναι συχνὰ νοτισμένο ἀπὸ τὴν ὑγρασία τῆς ψυχικῆς γῆς ποὺ τὸ ἀνάδωσεν. Ἀντίθετα, ἡ πρόζα ἔχει τὸν ἀξορμητισμὸν τῶν ἀκατέργαστων αἰσθημάτων ποὺ εἶναι περισσότερον σφυγμὸς ζωῆς παρά μνήμη.

Τὸ εἰδικὸν κλίμα τῆς μεταφυσικῆς ζητήσεως τῶν προρομαντικῶν θὰ τοποθετηθῇ στὴν περιοχὴ τῆς ψυχολογίας. Τὸ ἄτομον ζητεῖ νὰ γνωρίσῃ τὸν ἑαυτὸν του. Εἶναι ἀληθινὰ μιὰ μεγάλη στιγμή γιὰ τὸ παγκόσμιον πνεῦμα ὅταν τὸ πρόβλημα τῆς ὑπαρξῆς καὶ τῶν σχέσεων τῆς ὑπαρξῆς μετὰ τὸν ἔξω κόσμον ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν ἑαυτὸν, θὰ τεθῇ, ἐκεῖ γύρω στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα, σάν ἕνα σύνθετον ἐρώτημα ποὺ θ' ἀξιώσῃ ὄχι μόνον μιὰν ἀπόκρισιν ἐπιστημονικὰ θεμελιωμένην ἀλλὰ καὶ συναισθηματικὰ πειστικὴν. Ἡ προκантиανὴ μεταφυσικὴ μετὰ τὰ ἀφοριστικὰ τῆς ἀξιώματα διεψεύδεται καθημερινὰ ἀπὸ τὴν ἐμπειρία. Ὁ ἀποκρυφισμὸς καὶ ἡ μυστικοπαθὴς ἀναλογικὴ θεωρία τοῦ Σβέντενμποργκ εἶχαν διαλυθῇ ἀπὸ τὸν αἰῶνα τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὁ Κάντ εἶχε ἤδη ἀναγορεύσει τὴν αἰσθησὴν σὲ γνωσιολογικὸν παράγοντα πρῶτιστον καὶ ταυτόχρονον εἶχε περιορίσει τὴν μεταφυσικὴν στὰ πλαίσια τῶν ἀντιληπτικῶν ἱκανοτήτων τῶν ὀργάνων τῆς γνώσεως. Ἡ φαινομενολογία τοῦ Κάντ ποὺ ἀναγνώριζε τὴν ὑπαρξὴν τοῦ πράγματος καθ' ἑαυτὸν, ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν εἰσφορὰν τῶν αἰσθήσεων, ἀνοίγει τὴν μεγάλην πύλιν πρὸς αὐτὸ τοῦτο τὸ μυστήριον τῆς ὑπαρξῆς. Ἀλλὰ δὲν τὸ ἀποκάλυπτε. Ὁ καντιανὸς ὀρθολογισμὸς σταματοῦσε ἐκεῖ ὅπου ἔμενε ἀδρανῆς ἡ ἀνθρώπινη ἐμπειρία. Φαινόμενα μόνον ὑπάρχουν, ὅμως ἡ βάση τῶν φαινομένων, τὸ ἀσύλληπτον καὶ ἀπόρητον ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις αὐτῶν, μᾶς διαφεύγει καὶ θὰ μᾶς διαφεύγει πάντοτε.

Τὸ ἐσώτερον ἐγὼ θὰ μπορούσε ἄραγε νὰ νοηθῇ ὡς ἕνα πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ, μυστικόν, ἀπρόσιτον στὰ συνήθη ὄργανα τῆς γνώσεως.

ξένο πρὸς τὴν ἐμπειρία, ἀφοῦ ἡ ἐμπειρία εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιδράσεως τῶν πραγμάτων ἐπάνω στὶς αἰσθήσεις καὶ στὴ νόησή μας ποῦ ἀποτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο τὴ *συμπερασματικὴ* τῶν αἰσθήσεων. Φαντάζομαι πῶς — ὅσοδήποτε κι ἂν — ἡ λέξη *πρᾶγμα* ὑλοποιεῖ κάποιαν ἐννοία ποῦ εἶναι κατ' ἐξοχὴν αὐτὴ καὶ σχηματίζει κάπως ἕνα στόχο ζητήσεως ποῦ δὲν ἦταν ἀκόμη στόχος ἀλλὰ ὑπαινιγμός — αὐτό θά ἦταν τὸ ἀσυνείδητο ρῶτημα ποῦ θά ταλαιπωροῦσε, μέσα στὸν αἰῶνα τοῦ ρασιοναλισμοῦ, τοὺς Γερμανοὺς προρομαντικούς, δταν οἱ αἰσθήσεις ποῦ συγκόμιζαν τὴν ἐμπειρία ἦσαν ἀνίκανες νὰ δώσουν ἐξήγηση ἱκανοποιητικὴ σὲ κάποια μηνύματα ποῦ ἔφταναν ἀπὸ τὰ *αἰθετά* τοῦ εἶναι καὶ παρακινούσαν στὴν ἀφελή, ἀκόμη πειραματικὴ τῆς ψυχῆς.

* *

Ἡ πρώτη, δειλὴ ἔστω, ἐπαφὴ τῆς συνείδησης μὲ τὴν *ἔσω συνείδηση* — τὸ λεγόμενο ὑποσυνείδητο — θά γίνῃ μὲ τὸ ὄνειροπόλημα. Τὸ ὄνειροπόλημα, ποῦ δὲν εἶναι ὕπνος ἀλλὰ χαλάρωση τῆς συνειδησιακῆς ἐντάσεως, βρίσκεται ὡς κατάσταση φυσιολογικὴ στὸ μεταίχμιο τῆς ἐγρήγορησης καὶ τοῦ ὕπνου. Οἱ ποιητὲς βέβαια ὄνειροπολοῦν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποῦ ὑπάρχει ποίηση. Καὶ ὁ ἄνθρωπος, χωρὶς νὰ εἶναι ποιητὴς, ὄνειροπολεῖ στὶς στιγμὲς ἐκείνες τῆς ἀνάπαυλας, ὅπου τὰ καθήκοντα τῆς συνείδησης δὲν τὴν καλοῦν ν' ἀφομοιώσῃ τὴν εἰσφορά τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ τὴν ἀφίνουν νὰ ταλαντεύεται ἀπάνω στὸν ἀφρό τῆς μνήμης ποῦ ἀνακαλεῖ ἀπὸ τὰ περασμένα ὀλόκληρες ἢ τεμαχισμένες εἰκόνες, τὶς συγκολλᾷ μὲ τὶς πρόσφατες ἐντυπώσεις, δημιουργεῖ νέα συμπλέγματα, πλάθει ἕναν ἄλλο κόσμον περισσότερο σύμφωνον μὲ τὶς ἰδανικὲς ἐπιδιώξεις ἢ μὲ τὶς ἐνδιάθετες ροπὲς κι ὅπου κατὰ κάποιον γενικὸ τρόπο θά μπορούσαμε νὰ ποῦμε πῶς ἡ φαντασία λειτουργεῖ μ' ὅλη τὴ συνδυαστικὴ τῆς ἐπινοητικότητά γιὰ νὰ δημιουργήσῃ τὸν κόσμον τοῦ συναισθηματικοῦ ἰδεώδους. Τὸ ὄνειροπόλημα τοῦτο, ὁ *ρεμβασμός*, δὲν ἔχει καμμιά ἀποκαλυπτικότητα ὅσο μένει ἕνας ἀπλὸς ρεμβασμός, δηλαδὴ παθητικὴ αὐτοπαράδοση. Συχνὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ ρεμβασμοῦ εἶναι συνειδητὲς εἰκόνες, διάσπαρτες ἔστω, ἀπωθημένες στὸ βάθος τῆς μνήμης — ποῦ τώρα γρηγορεῖ *ἐν ἀγνοίᾳ* καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ συνείδηση — συγκολλημένες ἰδανικά ἀλλὰ πάντως εἰκόνες ζωῆς συνειδητῆς ποῦ πειθαρχοῦν ὄχι τόσο σὲ λογικοὺς συνειρμούς ἀλλὰ σὲ συναισθηματικὲς διαθέσεις. Ὁ συναισθηματικὸς ρεμβασμός, προνόμιον τοῦ κάθε ἀνθρώπου, ἔχει συνήθως ὡς κλίμα του τὴ σκιά, συχνότερα τὴ νύχτα, καὶ μπορεῖ κάποτε, δταν γίνῃ περιεχόμενο γρηγοροῦσης μνήμης, νὰ περιληφθῇ στὸ ὕλικὸ τῆς ἐμπειρίας. Εἶναι ἡ προσφορά τῆς φαντασίας στὴν Τέχνη. Προσφορά λογοκρα-

τημένη γιὰτὶ δταν τὴν κατάσταση τῆς συνειδησιακῆς ἀδράνειας διαδεχθῇ ἡ συνειδησιακὴ ἐγρήγορηση τὸ ὕλικὸ τοῦτο θά περάσῃ ἐπίσης ἀπὸ τὴν κρισία τῆς λογικῆς — ὅπως γίνεται μὲ τὶς ἐντυπώσεις ποῦ μᾶς συλλέγουν οἱ αἰσθήσεις — γιὰ νὰ τὸ τακτοποιήσῃ, τὸ συνδυάσῃ, καὶ τοῦ χάρισῃ τὴν ἐλλείπουσα συνοχὴ ἢ συνείδηση. Καὶ δταν ἀκόμη τὸ ὕλικὸ τοῦ ὄνειροπολήματος μεταγραφῇ μὲ τὸν ἰδεώδη κι ὄχι τὸν ὀρθολογικὸ συνειρμό του, καὶ μὲ τὴν ἀμεσότητα ποῦ θά μπορούσε νὰ χαραχτηριστῇ αὐτοματισμός, καὶ τότε πάλιν ἡ παρέμβαση τῆς συνείδησης θά εἶναι ὄχι μόνον αἰσθητὴ ἀλλὰ καὶ αποφασιστικὴ. Ὁ συναισθηματικὸς αὐτὸς ρεμβασμός εἶναι μὲ ἀπὸ τὶς μορφὲς τῆς ἐμπνεύσεως καὶ πηγὴ του εἶναι ἡ μνήμη, ἀλλὰ μνήμη μὲ συχνὲς προβολὲς στὸ μέλλον, συμπληρωτικὴ κ' ἐπεκτατικὴ συγκομισμένων εἰκόνων καὶ μὲ ἰδανικὲς προεξοφλήσεις.

Ἄλλ' ὁ ρεμβασμός — τὸ ὄνειροπόλημα — ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει τώρα εἶναι διαφορετικῆς ὕφης. Δὲν εἶναι ρεμβασμός συναισθηματικὸς ἀλλὰ *μεταφυσικὸς*. Δὲν ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν καρδιά γιὰ νὰ κατακλύσῃ τὸ πνεῦμα· ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἀγωνία τῆς ψυχῆς γιὰ νὰ καταχτήσῃ τὴν ἴδια τὴν ψυχὴ, αὐτὴν ποῦ διαφεύγει, ποῦ μένει, σάν εἶα πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ, ἕνα *αὐτιόν* ἀπροσπέλαστο, ἀτιθάσσευτο ἀπὸ τὶς γνωστικὲς ἱκανότητες τῶν αἰσθήσεων, πυρήνας ἐνὸς κόσμου ποῦ μένει στὸ περιθώριον τοῦ οἰσθητοῦ ἀλλ' ὄχι γιὰ τὸ λόγο τοῦτο σημασίας μικρότερης, ἀφοῦ ἡ ὑπαρξὴ του, θά ἔλεγα γιὰ μεγαλύτερη σύγχυση: ἡ *ὑπόστασίς* του, βεβαιώνεται κάθε φερόρα ποῦ ὁ ἄνθρωπος ἀναζητεῖ τὸ μέσο νὰ συμφιλιώσῃ τὴν αὐτσαπῆ μὲ τὴν ἀλήθεια, τὸ ὄνειρον μὲ τὴν πραγματικότητα, τὸν φαντασιακὸ χῶρον μὲ τὸ ἄμεσον περιβάλλον. Ὁ ρεμβασμός, δηλαδὴ ἡ αὐτοανασκαφὴ, ἀρχίζει μὲ τὴ μοναξιά καὶ τελειώνει στὴ μοναξιά ἀφοῦ περάσῃ ἀπὸ τὸ μέγα πλῆθος τῶν ὄντων, τῶν πραγμάτων, τῶν ἐνοιῶν, ποῦ προσπαθεῖ ν' ἀφομοιώσῃ τὸ μονοκύταρον τοῦ *ἔσω ἐγώ*. Καὶ κυρίως ἀρχίζει ἀπὸ τὴ στιγμὴ τῆς μεγάλης δυσπιστίας τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι τῶν γνωστικῶν δυνατοτήτων τῶν αἰσθήσεων. Νομίζω πῶς στὸ σημεῖον τοῦτο θά πρέπει νὰ ἐντοπισθῇ ἡ βασικὴ ἀρχὴ τῆς μεταφυσικῆς ἀναζητήσεως ποῦ ἔγινε ἡ ἀφετηρία τῆς μεγάλης περιπέτειας τοῦ λυρισμοῦ. Ὁ Κάντ, δταν ζήτησε νὰ περιορίσῃ τὴ μεταφυσικὴ μέσα στὰ σύνορα τοῦ ἐμπειρικῶν αἰσθητοῦ, δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ παρὰ τὸ θρίαμβον τῆς διολογιστικῆς ἐρευνας. Ὅμως μαζί ἀνοίγει μιά μεγάλη ρωγμὴ ἀπ' ὅπου διέφυγε ἡ μεταφυσικὴ γιὰ νὰ θρονιαστῇ μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ αἰσθήσεις ἦσαν τὸ κύριον ὄργανον τῆς γνώσεως, ὅμως οἱ οἰσθήσεις ἀδυνατοῦν νὰ συλλάβουν τὸ μυστήριον τῶν πραγμάτων ποῦ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὴν ἐπίφασιν. Τὰ πράγματα, ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος, εἶναι γιὰ μᾶς τὰ φαινόμενα τῶν πραγμάτων κι ὄχι τὰ

πράγματα καθ' ἑαυτά. Καί τὰ φαινόμενα εἶναι ἡ ἐμπειρία τῶν αἰσθήσεων. Ἄλλὰ νά, ἕνας κόσμος ποῦ διαφεύγει ἀπό τῶν ἑλεγχῶ τῶν αἰσθήσεων. Δέν προσφέρει καμμιά λαβή γιά νά συλληφθῇ καί νά διοχετευθῇ μέ τὰ γνώριμα μέσα πρὸς τὸ συνειδησιακὸ κέντρο. Εἶναι ὁ κόσμος τῆς ὑποσυνειδητῆς μνήμης ποῦ ἀνακαλεῖται καί κατακλύζει τὴν ἐσωτερικὴν δραση τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι οἱ μυστικὲς ἐκείνες παρουσίες ποῦ δέν ὑποκινούνται ἀπὸ καμμιά αἰσθησιολογία, ἀλλὰ ἀπὸ δημιουργοῦν τὴν ἔνταση καί τὴν ἀνάγκη τῆς διαχύσεως ποῦ δέν εἶναι ἄλλη παρὰ ἡ ροπή πρὸς τὴν ἐνότητα. Ὅμως ἐνότητα σημαίνει συγχωνεύση τοῦ ἐγὼ μέ τὸ ὅλον. Καί τότε ἀρχίζει ἡ τραγικὴ αὐτοταλαιπωρία. Ὁ ἀνθρώπος δοκιμάζει τὸ βασανιστικὸ συναίσθημα τῆς ἐρήμωσης. Γιατί ἔφτασε στὴ δραματικὴ διαπίστωση τῆς ἀδυναμίας τῆς σκέψεως, δηλαδὴ τῆς συνειδητῆς, νά ὑπερβῇ τὰ γνωστικὰ ὄρια τῶν αἰσθήσεων. Ὁ Κάντ τοῦ ἔμαθε πὼς πέρ' ἀπὸ τὰ πράγματα ὑπάρχει τὸ μυστήριον τῶν πραγμάτων. Μήπως ἡ ὑπαρξὴ του εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ μυστήρια τοῦτα τὰ πυκνότερα, ὅπου καμμιά ἀποκαλυπτικὴ ἀχτίδα τοῦ λογικοῦ δὲ θά μπορέσῃ ποτέ νά εἰσχωρήσῃ κι ὅπου μονάχα μιὰ ἄλλη κατάστασις—ποιά;—θά ἦταν ἱκανὴ νά φανερώσῃ τὸν ἀνθρώπο στὸν ἑαυτὸ του; Ἡ διαπίστωση τῆς χρεωκοπίας τῆς σκέψεως καί τοῦ πεπερασμένου τῆς ἐμπειρίας συμπίπτει μέ τὴ βαθύτατη αἰσθησιολογία πὼς «ἐξῶ ἀπὸ τὴ σκέψη καί πέρ' ἀπὸ τὴ σκέψη ὑπάρχει ἕκδοσις κάτι ἄλλο καί ὅτι αὐτὸ τὸ ἄλλο εἶναι ἡ ὑπαρξή»—καθὼς λέει ὁ Α. Βέγκνιν περιγράφοντας τὴ μεταφυσικὴ ἀγωνία τοῦ Κάρλ-Φίλιπ Μόριτς.

***

Στὸ κεφάλαιο περὶ Μόριτς¹ θά μπορούσε κανεὶς νά παρακολουθήσῃ τὴν πνευματικὴ αὐτὴ ἀγωνία ἐνὸς ἀνθρώπου ποῦ ἀναζητεῖ τὴ λύση τοῦ μυστηρίου τῆς ὑπαρξῆς. Στὸ μυθιστόρημά του *Anton Reiser*, ὁ αὐτοβιογραφικὸς καί αὐτοαναλυτικὸς χαρακτήρας ὑποχωρεῖ μπρὸς στὴν ἐναγώνια ζήτησις τοῦ ἀνθρώπου ποῦ προσπαθεῖ νά ἰσοροπήσῃ τὴν εἰσφορά τῆς μνήμης μέ τὴν ἀγωνία τῆς αἰσθησιολογίας τοῦ παρόντος καί μέ τὴ ζωὴ τοῦ ὄνειρου ποῦ συγχέεται μέ τὸν ἀφηρημένο κόσμον τῆς ἀναπόλησης κόσμου ὡστόσο ποῦ δημιουργοῦσε μιὰ παρουσία ἔντονη, μιὰ βεβαίωση ζωῆς καί μιὰν αἰσθησιολογία ποῦ ἡ πραγματικότης τοῦ στεροῦσε. Ἡ μνήμη τοῦ πρόσφερε μιὰν ἐντύπωσις συνοχῆς καί ἐξακολουθητικότητος τοῦ ἐγὼ καί τὴν ἴδιαν ἀκοιβῶς ἐντύπωσις τοῦ πρόσφερε καί τὸ ὄνειρον.

¹Κι αὐτὸς ἦταν οἱ πρὸς εὐτυχισμένους στιγμὲς τῆς ζωῆς του (2), οἱ στιγμὲς ποῦ ἡ ὑπαρξὴ του ἀρχινοῦσε

1. Albert Béguin : *L'Âme romantique et le rêve*. Κεφ. II, *Le labyrinthe terrestre*.

2. Γράφει ὁ Μόριτς στὸν *Anton Reiser*.

νά τὸν ἐνδιαφέρει γιατί ἔβλεπε σ' αὐτὴν κάποια συνοχὴ ἀντὶ τῆ βρισκεί τεμαχισμένη σὲ μοναχικὲς στιγμὲς. Ἡ ἐντύπωσις τοῦ τεμαχισμοῦ γεννιόταν μέσα του κάθε φορὰ ποῦ κάποιον ἀπὸ τὸ βάθος τῶν περιστατικῶν οἱ σκέψεις του δὲν εἶχαν τὴ δύναμη νά ὑψωθῶν ἀπάνω ἀπὸ τὴν τωρινὴ στιγμὴ. Καί τότε ὅλα ἦσαν τόσο ἀσήμαντα, τόσο ἀδεια καί τόσο στεγνά ποῦ τίποτα δὲν ἄξιζε τὸν κόπο γιά νά σταματήσῃ τὴ σκέψη του... Ἡ κατάστασις τοῦτο τὸν ἔκανε πάντα νά πθεῖ τὸν ἐρχομὸ τῆς νύχτας, ἕνα βαθύ ἦλιο, μιὰν ἀλοκήρωτικὴ λησμοσύνη τοῦ λαυτοῦ του—ὁ χρόνος σ' ἔρχετο σὸν γυμνοῦ ἀλλοδαπὸς.—καί δὲ μπορούσε νά ἐξηγήσῃ στὸν ἑαυτὸ του γιατί ζουσε τὴ στιγμὴ ἐκείνη...

Κι ὁ Ἄντον Ράιζερ—ὁ Μόριτς—ἀναζητοῦσε τὸν ἑαυτὸ του καί τὴν ἐνότητα τοῦ ἑαυτοῦ του στὴ διαδοχὴ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ παρελθόντος. «Ἐνοιώθε πὼς ἡ ὑπαρξὴ του δὲν εἶχε στέρεο ἔρεισμα παρὰ στὴν ἀδιάσπαστη ἀλυσίδα τῶν ἀναμνήσεων». Αὐτὴ ἡ ἀνάγκη τῆς συνοχῆς εἶναι συνέπεια τῆς συνειδητῆς ἐντύψεως τῆς διασπάσεως. Ἡ ἐμπειρία τῶν αἰσθήσεων τοῦ συγκόμιζε τὸν τεμαχισμό, ἡ βύθισις στὴ μνήμη τοῦ χάριζε τὴν ἀκεραιότητα. Ἄλλὰ ἡ μνήμη—κι ἂς προσέξουμε τὸ σημεῖο τοῦτο γιατί, φαινομενικὰ τουλάχιστον, δημιουργεῖ ἕνα κύκλον φαῦλο—δὲν εἶναι μὴπως ἄθροισμα διάσπαρτων αἰσθήσεων ποῦ δίνει τὴν ἐντύπωσις τοῦ ὅλου ἐπειδὴ ἡ ἀτομικὴ διάθεσις ῥέπει πρὸς αὐτὸ τὸ ὅλον καί τὸ συγκροτεῖ σύμφωνα μέ τὴν ἰδανικὴ ἐπιδίωξη τῆς ἐνότητος; Καί ἡ ἐπιδίωξη τοῦτο δὲν εἶναι ἤδη μιὰ συνειδητὴ θέλησις; Ἀληθινά, ἂν ἡ μνήμη περασμένων καταστάσεων βιωμένων ἦταν μνήμη παρθενική, χωρὶς τὴ σύμμιξη τοῦ ὄνειρου, χωρὶς δηλαδὴ τὴν παρεμβολὴ στίς βιωμένες στιγμὲς καί καταστάσεων ὄνειρικῶν, δὲ θά μᾶς ἔδινε παρὰ μιὰ ἀναδρομικὴ εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ μας ποῦ θά ἔμοιαζε μέ αὐθαίρετη, χρονικὰ καί συναισθηματικὰ, συγκόλλησις σύμφωνα μέ τις ἰδανικὲς μας ζητήσεις ἀλλὰ διόλου πειστικὴ καί διόλου ἠσυχαστικὴ, ἀφοῦ ἡ συνειδησις θά ἦταν πάντοτε πρόθυμη νά ἀποσυνθέσῃ τὴν εἰκόνα καί νά δείξῃ τὸν ἀνθρώπο στίς συγκεκριμένες στιγμὲς τῆς βιώσεως, μέ τις εἰδικὲς ἀντιδράσεις του κάθε φορὰ, ὅποτε τὸ ἀποτέλεσμα θά ἦταν πάλιν ἕνας ἐπώδυνος τεμαχισμός. Τὸ θησαύρισμα τῆς συνοχῆς καί ἡ αἰσθησιολογία τοῦ ἀδιαλύτου καταχτᾶται μέ τὴ διάχυσις τοῦ ὄνειρου στὴν πραγματικὴ ζωὴ. Τότε ὁ φράχτης ποῦ χωρίζει τὸ ὄνειρον ἀπὸ τὴν πραγματικότητα καταρρέει, οἱ εἰκόνες τῆς ὑποσυνειδητῆς ζωῆς εἰσβάλλουν στὸ ἄθροισμα τῶν μακρυνῶν ἐντυπώσεων, συγχωνεύονται μαζί τους, πολλὰς φορὲς τις ἀλλοιώνουν καί δημιουργοῦν μιὰ νέα μνήμη. Ὁ μεταφυσικὸς ρεμβασμὸς ἀνακαλεῖ τούτη τὴ μνήμη, κάποτε μόνον στὴ σκιά, δταν τὰ θολὰ περιγράμματα τῶν πραγμάτων ἐπιβάλλουν στὴν ὄραση κάποιαν ἐγκράτεια ποῦ δέν ἀργεῖ νά ἐπηρεάσῃ καί τις ἄλλες αἰσθήσεις. Ἡ σκιά εἶναι ὁ νόμιμος προθάλαμος τοῦ ὄνειρου. Ὁ μεταφυσικὸς ρεμβασμὸς δὲν ἀναπαύεται ὅπως τὸ κοινὸ ὄνειροπόλημα, στίς εὐχάριστες εἰκόνες ἢ στίς ἀναμνήσεις εὐάρεστων ἐντυπώ-

σεων οὔτε καὶ ἀρκεῖται στὴν προβολὴ τῶν ἰδανικῶν ἐπιθυμιῶν γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ κλίματος τῆς προσαρμογῆς τοῦ ἐγὼ πρὸς τὸν ἰδεώδη κόσμο τῆς φαντασίας. Γιατί ἡ φαντασία εἶναι κυρίως προβολὴ διαθέσεως ἢ μετασηματισμὸς μνήμης. Ὁ μεταφυσικὸς ρεμβασμὸς εἶναι περισσότερο μιὰ προσπάθεια ἰσορροπήσεως τῶν ἀνόμοιων στοιχείων ποὺ ἀπαρτίζουν τὴν ἐνότητα τῆς νέας μνήμης, γιατί μπορεῖ ἡ ἐνότητα τούτη νὰ προσφέρεται πράγματι ἑτοιμῆ, στὴ συννεπιή διαδοχὴ τῶν καταστάσεων, χωρὶς τοὺς τιναγμοὺς τῆς ἐμπειρίας ποὺ προκαλοῦν τὴ διάσπαση καὶ τὸν τεμαχισμό, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνότητα τούτη τῆ ἡσυχαστικῆ ὁ ἄνθρωπος—ὁ ποιητῆς; ὁ φιλοσοφός; ὁ διανοητῆς; ὅλοι οἱ δυναστευόμενοι τῆς ζητήσεως—ἀγωνίζονται ὄχι πρὸς νὰ καταχτήσουν, γιατί τὴν ἔχουν θησαυρίσει, ἀλλὰ νὰ τὴν ἐπαληθεύσουν συνειδησιακά. Στὸ σημεῖο τοῦτο χωρίζονται οἱ ἄνθρωποι τῆς ἀπλῆς σκέψεως ἀπὸ τοὺς ἄνθρώπους τῆς σύνθετης. Οἱ πρῶτοι μεταβάλλουν τὴν εἰσφορὰ τῆς νέας μνήμης σὲ ὠλοκληρωμένο διανόημα καὶ τὸ παντρεύουν μὲ τὴν ἰδιότυπη κατάσταση ποὺ προκαλεῖ ὁ κάποιος ἀπόχωρισμὸς τοῦ ἐγὼ ἀπὸ τὸ χρόνο καὶ τὸ χῶρο, κ' ἐμπιστεύονται σὲ τοῦτο τὸ ἀμάλαμα τυφλά καὶ βρίσκουν τὸν κατευνασμὸ τῆς ἀγωνίας τους. Εἶναι οἱ ἀφελεῖς μεταφυσικοὶ ποὺ εἶναι συνάμα λυτρωμένοι ἀπὸ τὸν δαίμονα τοῦ ὀρθολογισμοῦ, οἱ γνήσιοι μυστικοὶ ποὺ παραδίδονται καὶ λησμονοῦν καὶ κατορθώνουν ν' ἀναστήσουν μέσα τους τὴν ἐξωλογικὴν ἐνότητα ποὺ τῆς ἀναγνωρίζουν δύναμη ἀποκαλυπτικῆ καὶ ρυθμιστικῆ τοῦ παντός. Συχνὰ γίνεται λόγος γιὰ *μαγεία* καὶ *ἀποκρυφισμό*. Ἀκμάζουν καὶ τὰ δυὸ ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ κυριαρχεῖ ἡ ἀποκλειστικότητα τῆς ἐνορασίσεως καὶ ἡ ἐμπειρία περίπου ἐξοστρακίζεται σὰν ἀχρηστὴ καὶ παραπλανητικῆ. Οἱ αἰσθήσεις ἐκθρονίζονται καὶ τὸ σύμπαν ἀνάγεται στὸ ἐγὼ καὶ οἱ νόμοι ποὺ διέπουν τὸν ἔξω κόσμο ἐρμηνεύονται μὲ μαγικά σύμβολα ποὺ προσπαθοῦν νὰ συνδυάσουν ἢ μᾶλλον νὰ ὑποτάξουν τὴ γνωσιολογικὴ εἰσφορὰ στὴ ρυθμιστικὴ ἐξουσία τῆς Πρώτης Ἀρχῆς. Τὸ μυστήριο παύει ν' ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τῆς ζητήσεως γιατί γίνεται ἀποδεκτὸ ὡς μυστήριο ποὺ μὲ τὸν τρόπο τοῦτο ὑποκαθίσταται στὴ θρησκεία δταν δὲν συμπίπτει καὶ ταυτίζεται ὀλότελα μαζί της. Ἄν ἐπρόκειτο νὰ ἐνδιαφερθοῦμε γιὰ τὴν πνευματικὴ τούτη τροπὴ, θὰ εἶχαμε μπροστὰ μας δρόμο μακρὸ νὰ διανύσουμε ἀλλὰ καὶ ἀνετό. Γιατί ἡ μαγεία καὶ ὁ ἀποκρυφισμὸς, μὲ ἐξαιρετικὴν ἰδίως ἀνθησὴ κατὰ τὴν Ἀναγέννηση, θὰ μπορούσαν νὰ μᾶς ὀδηγήσουν ὡς τὰ πανάρχαια χρόνια καὶ στὸ ταξίδι τοῦτο τὸ ἀναδρομικὸ θὰ συναντούσαμε κάποτε τοὺς ἑαυτοὺς μας πεσμένους στὰ προπύλαια τοῦ πυθαγορείου Ἀριθμοῦ... Μᾶς ἐνδιαφέρουν ὁμῶς περισσότερο οἱ ἄνθρωποι τῆς σύνθετης σκέψεως. Αὐτοὶ ποὺ ξεκίνησαν ἀπὸ τὴν ἀγωνία τῆς ὑπαρξῆς γιὰ

νὰ καταχτήσουν τὴν ἐνότητα τοῦ ἐγὼ τους μὲ τὸν κόσμο κι ἀφοῦ τὴν κατάκτησαν ξαναγουρίζουν πάλιν στὸ σημεῖο τῆς ἀφετηρίας καὶ κυττάζουν μέσα τους ἐταστικώτερα κι ἀνεβαίνουν στὴν πυραμίδα τῆς σκέψεως τους καὶ προσπαθοῦν νὰ πειθαρχήσουν τὸ δράμα σ' ὅ,τι προσπάθησαν νὰ καταλύσουν γιὰ νὰ λυτρωθοῦν. Ὁ διχασμὸς τους ἀνάμεσα στὸν κόσμο τοῦ ἰδεώδους καὶ στὸν κόσμο τοῦ πραγματικοῦ δὲν ἔχει ὀλότελα ξεπεραστῆ γιατί ἀπομένει ἡ συνειδησιακὴ ἐπαλήθευση. Ἡ ἐξουσία τῆς λογικῆς, ὅσο κι ἂν ἔχει κλονιστῆ ἀπὸ τίς μαρτυρίες τοῦ ἔξω κόσμου ποὺ ἀδυνατεῖ νὰ συλλάβῃ, εἶναι πάντα ἕνα μέγεθος βασιανιστικὸ ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ θὰ παρουσιαστῆ ἡ ἐπιταχτικὴ ἀνάγκη τῆς ἔκφρασης—τῆς μορφῆς. Γιατί ἡ τέχνη εἶναι τεχνικὴ καὶ ἡ τεχνικὴ προϋποθετεῖ τὴ λογικὴ κατεργασία.

Δραματικὴ ἀθηθινὰ ἡ διαπίστωση αὐτῆς τῆς δευτερογενοῦς ἀπιστίας τῶν ἀνθρώπων μὲ τὴ σύνθετη σκέψη. Εἶναι οἱ μεγάλοι ἀκατάδεχτοι τοῦ δῶρου τῆς ἐνότητος καὶ τοῦ ἡουχασμοῦ ποὺ τοὺς προσφέρει ἡ δευτέρη δράση τοῦ ὄνειρου, καὶ μέσα στὴ Σκιά, ποὺ ἀγωνίζεται νὰ κερδήσῃ τὴν ὑπόστασὴ τῆς ἀπὸ τὴ Νύχτα, ὁ ἄνθρωπος ὁ καταδικασμένος νὰ ἐξανάλει μαζί μὲ τὸ θεατρίνο-βασίλειά στὸν *Ἀμλεῖ* ἐκείνο τὸν τραγικὸ στὴν ἀπλότητά του λόγο: *Our thoughts are ours. their ends none of our own*, ἀνασκαλεῖται κι ὀλοένα ψάχνει τὸ νόημα αὐτῆς τῆς ἐνότητος γιατί μαντεύει πῶς τὸ ἴδιο τοῦτο νόημα κρύβει τὸ ἀληθινὸ μυστήριο τῆς ὑπαρξῆς. Οἱ *μυστικοὶ* δταν δὲν ταλαιπωροῦνται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς ἔκφρασης, κλείνουνται στὸν ἑαυτὸ τους κ' ἔχουν τὸ μέγα πρόνομιό τῆς σιωπῆς. Ὁ ρεμβασμὸς τους μπορεῖ νὰ εἶναι μιὰ κατάσταση ἐνδιάμεση ὄπνου καὶ ἐγρήγορης ὄπνου τίποτα δὲν παρακινεῖ στὴ μορφοποίησιν. Ὁ ρεμβασμὸς αὐτὸς ἔχει τὴ νωχέλεια τῆς ἀδράνειας καὶ τὸ ἀνεύθυνο τῆς σιγῆς. Ὅμως ὁ τεχνίτης παθαίνεται κάθε στιγμή καὶ κάθε στιγμή διεκδικεῖ ἀπὸ τοῦτον μιὰ κατάφαση ψυχῆς. Ἄλλοίμονο ἂν δὲν τὴ δώσῃ κι ἂν δὲν τὴ δώσῃ φωναχτὰ γιὰ ν' ἀκουστῆ κι ἀπὸ τοὺς τρίτους—γιατί ὁ τεχνίτης πρέπει νὰ μιλήσῃ γιὰ νὰ εἶναι τεχνίτης. Ὁ λόγος του εἶναι μορφὴ καὶ ἡ μορφὴ εἶναι ἡ ψυχὴ του. Ὅταν δὲν εἶναι, εἶναι ὅ,τι ἄλλο ἔχτος ἀπὸ τέχνη. Ὁ προρομαντικὸς, ποὺ ζεῖ ἀκόμη τὴν ἐποχὴ τοῦ ἀτεγκτοῦ ὀρθολογισμοῦ—μ' ὄλο ποὺ ὁ ὀρθολογισμὸς αὐτὸς φαίνεται σάμπως ν' ἀνέχεται, μὲ κάποια συναίσθηση τῆς τραχειᾶς ἀκαμψίας του, τίς σκιασσεις τοῦ ἰδεώδους σὰν θωπιεῖς ἀπὸ χέρια πληγωμένα ἀπὸ τὴν αὐχμηρὴν κι ἀπογοητεύουσα πραγματικότητα—δταν θέλει νὰ μεταπλάσῃ τὴν ἀγωνία τῆς ψυχῆς του σὲ τέχνη, αὐτοβιογραφεῖται. Δὲν ἔχει ἀκόμη τὴν τόλμη νὰ παραδοθῆ στὴ μαγεία ποὺ τὸν κατακλύζει κι οὔτε θεωρεῖ ἐπαρκῆ τὴ γοητεία τῆς σκιάς ποὺ τὸν περιβάλλει γιὰ νὰ βαδίσῃ ἀναπο-

λόγητος ἀπέναντι τῆς λογικῆς, χειραφετημένος ἀπὸ τοῦ ἔλεγχου τῆς συνείδησής του καὶ νὰ τραγουδήσῃ. Σὲ κάθε βῆμα σταματᾷ κι ἀναρωπιέται. Καὶ σὲ κάθε βῆμα τὸ συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς γίνεται βασιαντικώτερο. Ὁ προρομαντικός *εὐρωμαντικό* τὸν εἶπα στὸ προηγούμενο κεφάλαιο καὶ θαρρῶ πὼς ἔτσι ἀπιστῶ λιγώτερο στὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου ποὺ βαδίζει στὴν παρυφῆ τῆς Νύχτας χωρὶς νὰ τ' ἀποφασίζει νὰ τῆς δοθῇ—δίνει τὴν ἐντύπωση ἀνθρώπου ποὺ περπατᾷ σὲ ἀκρόχειλο τοῦ γκρεμοῦ, σαγηνεύεται ἀπὸ τὸν Γλιγγο τοῦ βᾶθου, κ' ἐνῶ ὀλοένα ἡ ψυχὴ του τὸν παρακινεῖ νὰ ποντισθῇ, προσέχει μὴ στραβοπατήσῃ. Γνωρίζει πὼς τὸ παραμικρὸ λοξοπάτημα θὲ νᾶναι ἀνεπανόρθωτο. Καὶ στέκει κάθε τόσο γιὰ νὰ διώξῃ τὸν Γλιγγο καὶ νὰ σιγουρευτῇ γιὰ τὴν ὑπεροχὴ τῆς θέλησῆς του ἀπάνω στὴν ψυχὴ του...

* *

Τὸ ὄνειρο γιὰ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς τῆς παρθενικῆς νεότητος τοῦ ὑποσυνειδήτου—οἱ ἐπίμονες καὶ συχνὰ ἀμβλωτικὲς ἐπιχειρήσεις τῆς νεώτερης ψυχολογικῆς ἐπιστήμης ἔχουν κάπως ρικνῶσει τὴν ἐπιδερμίδα του κ' ἔχουν ἀφαιρέσει πολὺ ἀπὸ τὸ μυστήριό του, τοῦλάχιστο πολλὴν ἀπὸ τὴ γοητεία του, γιὰτὶ ἔγινε ἀντικείμενο τῆς νοσολογίας καὶ οἱ σκοτεινὲς παρορμήσεις του ἔχουν συνδυασθῇ μὲ πεζότατα φαινόμενα φυσιολογικῶν λειτουργιῶν—τ' ὄνειρο, λοιπόν, γιὰ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς τῆς προρομαντικῆς ἐποχῆς ἦταν μιὰ ἀληθινὴ κ' ἐπικίνδυνη περιπέτεια, μιὰ ἀνάγκη ποὺ δὲν πρόκειται ποτὲ νὰ τὴν ἀπαντήσουμε μὲ τὴν ἴδια ἔνταση σ' ὀλόκληρῃ τῇ λογοτεχνίᾳ τῶν ἐπιγόνων τοῦ ρομαντισμοῦ, τόσο στὴ Γερμανία ὅσο καὶ στὶς ἄλλες χώρες ὅπου ἡ ὄνειρικὴ ἀυλακιά εἶχε γεμίσει ἀπὸ τὴ ροὴ τοῦ ποιητικοῦ δράματισμοῦ. Ἡ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἀγνωστο κόσμον τῆς Νύχτας ἦταν μιὰ πρώτη πείρα κυρίως ἐξωαισθητικὴ στὰ ἀβέβαια φανερῶματά της, γεμάτη μεταφυσικὴ ἀγωνία, καὶ συνάμα μιὰ πρώτη ἀνταρσία κατὰ τῆς γνωστικῆς μονοκρατορίας αἰσθήσεων. Ὁ ἐσωρομαντικός παίρνει ἀπέναντι τοῦ ὄνειρου στάση *ἐρωτηματικὴ*. Καὶ τὸ ρῶτημα δὲν ἀπευθύνεται παρὰ στὸν ἑαυτὸ του, ἀλλὰ ὁ ἑαυτὸς του τὸ *ἔσω ἐγώ*, θὰ πρέπει νὰ φωτίσῃ τὴν περιέργη εἰσβολὴ του στὴν περιοχὴ τῆς μνήμης. Ἡ ὄνειρικὴ μνήμη δὲν ἀνακαλεῖ ἐντυπώσεις καὶ βιώματα ὅπως ἡ συνειδησιακὴ. Προβάλλει καταστάσεις νέες, ἀναδομένες ἀπὸ βᾶθη ἀνερεύνητα καὶ υποβάλλει τὸ αἶσθημα τοῦ συνδέσμου μ' ἕναν κόσμον ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς ἐμπειρίας. Πρὶν ἀπὸ τίς ψυχασυλικὲς ἐρμηνεῖες περὶ τῆς συστάσεως τοῦ κόσμου αὐτοῦ καὶ τῆς καταγωγῆς του, ὁ προρομαντικός ποὺ ἐξοῦσε τὸν αἰῶνα τῶν μεγάλων ζητήσεων, ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ σταθῇ ἀπέναντί του μὲ τὴν περιέργεια τοῦ

ἀμόητου καὶ μὲ τὸ δέος τοῦ δεχομένου τὰ ψυχία μιᾶς ἀποκαλύψεως ποὺ τὴ φανταζόταν ἱκανὴ νὰ ἱκανοποιήσῃ μὲ πειστικὲς ἀποκρίσεις τὰ ρωτήματα τῆς συνείδησός του. Ὡστόσο ἕνα δίλημμα τὸν κυριαρχοῦσε κ' ἦταν ἀδύνατο νὰ λυτρωθῇ. Ὁ κόσμος αὐτὸς τοῦ ὄνειρου, αὐτὴ ἡ εἰσφορὰ ποὺ πλουτίζει τὸν ἀνθρώπον μὲ μιὰ ζωὴ ὀλοτέλα ἐξωσυνειδησιακὴ, ἀποτελοῦσε ἄραγε ἕνα μέρος τοῦ ἐγῶ ποὺ ἦταν περισσότερο *ἐπιβίωση* παρὰ μυστικὴ *ἔστω βίωση*, ἀποτελοῦσε δηλαδὴ μιὰ ἀναπόληση ἀντλημένη ἀπὸ κάποιαν ἄλλη συλλογικὴ ζωὴ (ὁ μῦθος τῆς ἀρχέγονης ἐνότητος) ἢ μήπως ἦταν τὸ συμβολικὸ μῆνυμα ἑνὸς κόσμου ἐξωπραγματικοῦ, ἰδεώδους¹⁾, ὅπου τὸ ἄτομον παύει νὰ ἔχει πιά ὑπόσταση ὑπαρκτὴ καὶ ἡ ἀποπροσώπηση εἶναι μιὰ ἄλλη ἔκφραση τοῦ μὴ ὄντος; (ἀπόλυτος ὑποκειμενισμὸς καὶ συμφιλίωση μὲ τὸ θάνατον). Εἶναι χαρακτηριστικὸ—καὶ τὸ σημειῶνῶ αὐτὴ τὴν ὥρα ἐντελῶς παροδικά—πὼς αὐτὸ τὸ *μὴ-ὄν* καὶ τὸ *μὴ-ἐγώ*, θὰ τὸ συναντήσουμε στὴν ὑποκειμενικὴ ἰδεοκρατικὴ φιλοσοφία τοῦ Φίχτε ποὺ ἀναπτύσσεται περίπου τὴν ἴδιαν ἐποχὴ καὶ ποὺ κατ' ἀνάγκην θὰ μᾶς γίνῃ ἕνας πρόχειρος σταθμὸς στὴ συνέχεια τῶν σκέψεων αὐτῶν.

Γύρω ἀπὸ τὸ δίλημμα ἔχει περιδινηθῇ ἢ ἄλλοτε σκεπτικὴ ἀπέναντι τῆς ὑπαρκτῆς ζωῆς καὶ ἄλλοτε τρομαγμένη ἀπέναντι τοῦ ὑπαρξιακοῦ προβλήματος ψυχῆ τοῦ προρομαντικοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀντίληψη τῆς ὄνειρικῆς ζωῆς ὡς *ἐπιβιώσεως* ὡδηγοῦσε χωρὶς λοξοδρομίσματα πρὸς τὴ μεταφυσικὴ τοῦ μυστικισμοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ ἀδρανεῖ ἢ ἐφεση τῆς ζητήσεως. Γιατὶ δὲν ἀποτελοῦσε ἱκανοποιητικὴ συγκομιδὴ ἢ ἀντίληψη αὐτὴ περὶ ἑνὸς προγενέστερου βίου ποὺ συγχωνεύεται μὲ τὴν παγκόσμια ψυχὴ κι ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ἀρχέγονου μύθου προτοῦ ἢ συνείδηση σύρη τὴν ἀδυσώπητη τομὴ τῆς ἀνάμεσα στὴν προσωπικότητα καὶ στὸ θολὸ σύνολο. Ἐξάλλου ἡ ἀντίληψη ὅτι τ' ὄνειρο ἐνδεχομένως ἀποτελοῦσε τὸ συμβολικὸ μῆνυμα ἑνὸς κόσμου ἐξωπραγματικοῦ ἰδεώδους, ὡδηγοῦσε πρὸς τὴν οἰκείωση τοῦ θανάτου.

* *

Τὸ μυστήριον τοῦ θανάτου στοὺς προρομαντικούς, ἀλλὰ καὶ στοὺς πρώτους ρομαντικούς, εἶχε παντρευτῇ τὸ μυστήριον τῆς ζωῆς. Ἡ ζήτησις, δταν ἔφτανε στὴν παρυφῆ τοῦ φαινομένου τῆς ἐκμηδένισσης, ἀντιμετώπιζε τὴν κατάργηση τῆς ὑπαρξῆς ὄχι ὡς φυσικὴ φθορὰ ἀλλὰ ὡς μιὰν ἄλλη φάση τοῦ ὑπαρξιακοῦ προβλήματος. Ὁ θάνατος ἀντιπροσώπευε ἕναν ἄλλον, ἐξωπραγματικὸν κόσμον, ὅπως περίπου τὸ ὄνειρον, μὲ τὴ διαφορά πὼς ὁ κόσμος τοῦ ὄνειρου ἔδινε μηνύματα ζωῆς ἐνῶ ὁ δεύτερος σιγοῦσε. Ἀλλὰ γιὰ τὸ λόγο τοῦτο τὸ αἰνιγμὰ του δὲν ἦταν

1) Ποβ. Albert Béguin : *L'âme romantique et le rêve*, σελ. 45.

λιγώτερο ἔλκυστικό, θά μπορούσε μάλιστα νά εἰπωθῆ πῶς ἡ πυκνότητά του τό καθίστοσε σαγηνευτικώτερο. Ἐπειτα, ἡ ἔννοια τοῦ θανάτου ἦταν συνυφασμένη μέ τή Σκιά καί μέ τή Νύχτα. Τό σκοτάδι εἶναι πάντοτε ὁ προαγωγός τοῦ μυστηρίου, γιατί στό σκοτάδι τά σχήματ' αὐτά ρευστοποιοῦνται, ἡ σκιά ἀλλοιώνει τήν αἰσθησὴ τῆς στερεότητας, ἡ γοητεία τεκνοποιεῖ τό δέος καί τό δέος ἔχει συχνά σὺντροφο τῆ σιγῆς. Ὁ προρομαντικός πού εἰσέδωε στή μαγεία τῆς Νύχτας γιά νά συνομιλήσῃ μέ τόν ἑαυτό του ἔννοιωθε συνάμα τό παράξενο ἐκεῖνο συναίσθημα τῆς ἀποσύνθεσης, τῆς διάλυσης καί τῆς διάχυσης πού γίνεται τό προοίμιο τῆς μεταφυσικῆς ροπῆς πρὸς τή συγχώνευση μέ τό ὄλον». Τό ἐγώ, συμβολιζόμενο ἀπό τό σῶμα—γράφει ὁ Βέγκιν¹— ἔδινε τήν αἰσθησὴ μιάς στενῆς φυλακῆς, πού γίνεται πρόσκεμα στόν πόθο τῆς διάχυσης, τῆς διάλυσης στό σύμπαν. Ἡ ἀθόρμητη ροπή τῶν φύσεων αὐτῶν πού ὑποφέρουν ἀπό τήν ἐπαφή τους μέ τόν ἐξωτερικό κόσμο, ἦταν νά διαλυθοῦν, ν' ἀποσυντεθοῦν σέ κάτι πιό μεγάλο...» «Ἡ σκέψη τῆς αὐτοεκμηδένισης τοῦ ἦταν περισσότερο ἀπό εὐχάριστη—γράφει ὁ Κάρλ-Φίλιπ Μόριτς στό αὐτοβιογραφικό του ρομάντζο, τόν *Anton Heiser*.—Τοῦ ἔδινε ἕνα εἶδος ἡδονικῆς εὐπάθειας δταν συχνά, τό βράδυ, προτοῦ κοιμηθῆ, συλλογιζόταν μ' ἔνταση τή διάλυση καί τήν ἀποσύνθεση τοῦ σώματός του...»

Στήν ἐποχή τούτη τῆς ἔντονης μεταφυσικῆς ἀναζητήσεως, δταν μάλιστα ἕνα πνεῦμα μέ τόσην ἐπιρροή στούς συγχρόνους του, ὁ Κάντ, ἐπισημοποιεῖσε τό μυστήριο τοῦ ἀγνώστου, θά ἦταν σφάλμα ἂν παραμερίζαμε τήν ἐπίδραση τῶν περὶ θανάτου καί δευτέρας ζωῆς διδασκαλιῶν τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἄλλωστε ἡ ἐγκυρότερη φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς προσπαθοῦσε νά δώσῃ στερεό ἔρεισμο στή χριστιανικὴ δογματικὴ περνώντας ἀπὸ τήν ἀπόλυτη ἰδεοκρατία τοῦ Fichte καί καταλήγοντας στή λεγόμενη θετικὴ φιλοσοφία τοῦ Schelling. Ἡ οἰκείωση τοῦ θανάτου ἀπὸ τοὺς προρομαντικούς καί τοὺς ρομαντικούς ἦταν, στό πρῶτο της κίνητρο ὅσο καί στόν τελευταῖο σκοπὸ της, ροπή γνωσιολογική. Μοιάζει κάπως παράξενη ἡ βεβαίωση δταν μάλιστα ὁ κυνικός θά εἶναι πρόθυμος νά παρατηρήσῃ πῶς ὁ θάνατος—ὡς κατάλυση τοῦ παντός, θέτει τό τέρμα στήν ὀποιαδήποτε ἐμπειρία. Ὅστούσο θά πρέπει νά περάσῃ κανεὶς ἀπὸ τήν ἔντονη μεταφυσικὴ ἀγωνία τοῦ Νοβάλις γιά νά οἰκειωθῆ τό νόημα τῆς μεγάλης αὐτῆς ἀποδοχῆς. Ἡ ἔννοια τοῦ θανάτου στόν ἐπιγενῆ ρομαντισμό, ἰδίως στόν γαλλικό—ἂν ἦταν ἀνάγκη νά ἀναφέρω καί τόν δικό μας ρομαντισμό τοῦ 19ου αἰῶνα θά ἔπρεπε νά κάνω λόγο γιά τόν πεισιθαντισμό τῆς ἀπελπι-

σίας—εἶναι συνυφασμένη μέ τήν ἔννοια τῆς υλικῆς φθορᾶς, δταν δέν πρόκειται περὶ ἀφελῶν ὀραματισμῶν ἢ περὶ ἐπικλήσεων τῆς μεταθανάτιας εὐδαιμονίας. Στούς προρομαντικούς ὁ θάνατος εἶναι τό δεύτερο πρόσωπο τοῦ ὄνειρικοῦ μυστηρίου. Στόν θάνατο ὁ μεταφυσικός ζητητῆς ἔβλεπε ἕνα καταφύγιο στεγανὸ ἀπὸ τῆ εἰσόδου τῆς συνείδησης, κατωχυρωμένο ἀπὸ τίς ἐπαφές τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου κ' ἕνα πορθμεῖο πρὸς τήν ἐνότητα τοῦ ἐγῶ μέ τό σύμπαν. Μέ τόν τρόπο τοῦτο ὁ θάνατος γινόταν τό σύμβολο τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἐγῶ πρὸς τήν πηγὴ τοῦ παγκόσμιου Μύθου. Τό ὄνειρο ἦταν μιά πρόσκαιρη νίκη τῶν αἰσθήσεων καί μιά δεύτερη μνήμη καταστάσεων πού συχνά ἦσαν ὀλέτελα παρθενικῆς ἀπ' ὀποιαδήποτε σύμμιξη μέ τόν κόσμο τῆς ἐμπειρίας. Ἦταν, θά μπορούσε κανεὶς νά πῆ, ἕνα εἶδος ἐξαγνισμοῦ τῆς ὑπάρξεως ἀπὸ τήν ἀκάθαρτη ἐπαφή της μέ τόν ἐξωτερικό κόσμο. Στό ὄνειρο ἀναζοῦσε τό ἰδανικό ἐγῶ, λυτρωμένο ἀπὸ τή στενὴ περίπτωξη τῆς συνείδησης, ἀθόρμητο στίς ἐκδηλώσεις του, ἀνυπάκουο στόν ἔλεγχο τῆς λογικῆς πού ἔφερνε τίς βαρεῖες ἀλυσίδες τῆς συμβατικότητας, πᾶναγνο κι ὀλέτοιμο ν' ἀγκαλιασθῆ μέ τήν παγκόσμια ψυχή. Ἡ βαθεῖα τούτη πίστη στήν ἀνάγκη τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐγῶ πού ἔννοιωθε τό ἀμάρτημα τῆς δουλώσεως στό συνειδησιακό εἶναι, εἶχε τήν ἴδια ρίζα μέ τό συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς γιά τό γεγονός τῆς ὑπάρξεως. Τό συναίσθημα τοῦτο εἶναι ἕνα κατάλοιπο τοῦ χριστιανικοῦ δεισιδαιμονισμοῦ περὶ τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος καί τῆς ἀνάγκης τῆς ἐξαγορᾶς. Ὅμως ἡ ἔνταση πού συνοδεύει τή συναίσθηση τῆς ἐνοχῆς εἶναι ἐλάχιστα θρησκευτικὴ καί πολὺ περισσότερο φιλοσοφικὴ. Εἶναι ἀκόμη γιά μερικοὺς βασανισμένους *desesperados* πού ἔζησαν τήν περιπέτεια τῆς ζωῆς μέ ἀφόρητο πόνο καί θλίψη, εἴτε ἀπὸ ἰδιοσυγκρασία νοσηρῆ, εἴτε ἀπὸ ζωερὴ μισανθρωπία, εἴτε—συχνότερα—ἀπὸ μίαν ἐσωτερικὴν ἀνάγκη μονώσεως πού τήν ἐπέβαλλε ἡ ἀναστροφή μέ προβλήματα ὑπερξιακά, μιά φυσικὴ στάση ἀρνήσεως καί ἀπεγνωσμένης φυγῆς. Ὁ θάνατος, καταργώντας τήν ὑπαρξὴ καί τὰ δεσμά τοῦ βαθύτερου ἐγῶ μέ τόν κόσμο τῶν αἰσθήσεων, ἦταν ἕνα μέσο ἐξαγορᾶς καί ἕνας τρόπος διαχύσεως. Ἡ ἀπιστία πρὸς τήν ἀγνότητα τῆς ὑπάρξεως βρίσκεται στήν ἠθικὴ ρίζα τοῦ ρομαντισμοῦ. Εἶναι καί αὐτὴ μιά ἐπιβίωση χριστιανικὴ πού ὁ Alhert Béguin χαρακτηρίζει ὀρθότατα *μυστικιστικὸ πεισιμισμό*¹. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐνότητας, ἐξάλλου, εἶναι καί αὐτὴ σπευματικὸ συστατικὸ τῆς ρομαντικῆς διαχύσεως.

Ἡ οἰκείωση τοῦ θανάτου εἶναι ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα γνωρίσματα τοῦ μεταφυσικοῦ ρομαντισμοῦ. Ἐκφράζει, ἐκτός τῶν ἄλλων, τήν ἐσωτερικὴν διάθεση τῆς γεφυρώ-

1. Ὁ.π. σελ. 28.

1. Ὁ.π. σελ. 32.

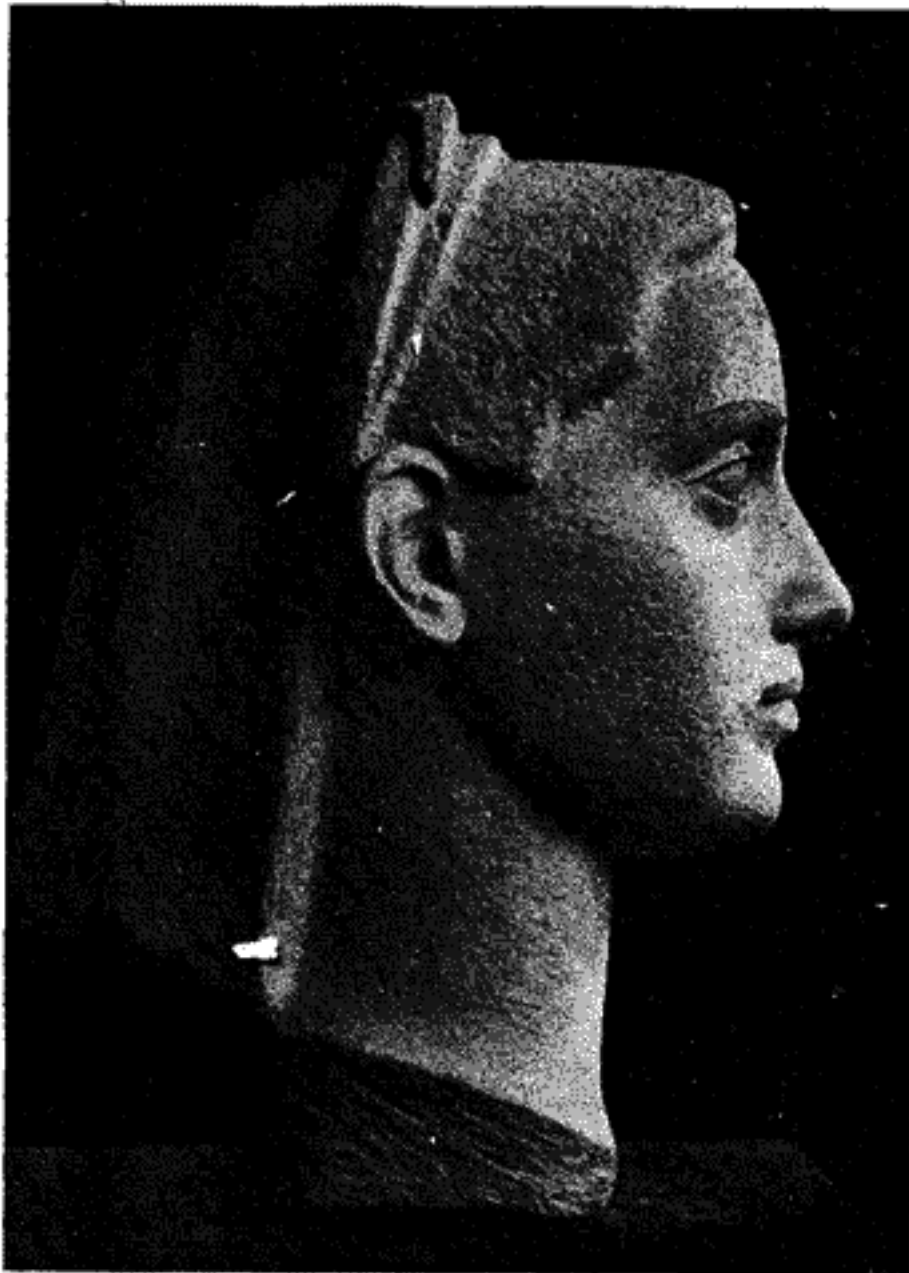

σεως τοῦ διχασμοῦ ἀνάμεσα στοὺς δύο κόσμους, τὸν πραγματικὸ καὶ τὸν ἐξωπραγματικὸ, παράλληλα δὲ τονίζει ἀκόμη περισσότερο τὸν καθαρὰ ὑποκειμενικὸ χαραχτήρα τῆς ρομαντικῆς ζητήσεως, παρὰ τὸ σίτοχο τῆς ζητήσεως αὐτῆς ποὺ εἶναι ἡ ἐνότητα μὲ τὴν καθολικὴ ψυχὴ. Ἡ ἀντινομία βρῖσκεται μέσα στοῦ σπόρου ποὺ ἀνάδωσε τὸ ρομαντικὸ φυτό. Ἡ συμφιλίωσις μὲ τὸν θάνατο θὰ ὀδηγήσῃ κατόπιν—δηλαδὴ μόλις μερικὰ χρόνια ἀργότερα—εἰς τὸ στάδιο ἐκεῖνο τῆς ἀνώτερης μεταφυσικῆς ἐποπτείας ὅπου, ἀπὸ τὴν προσδοχὴ τῆς ἐκμηδένισις ἀνακύπτει ἡ γαλήνευσις τῆς ταλαιπωρίας τῆς βιώ-

σεως. Τὰ πρῶτα μηνύματα τῆς νέας αὐτῆς φάσεως τῆς περιόδου τοῦ κατευνασμοῦ, θὰ προέλθουν ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Μόριτς εἰς τὸ ἀποσπασματικὸ λυρικὸ μυθιστόρημά του *Ἀνδρέας Χάρτκνορφ* ὅπου «... ἡ αὐγὴ γεννιέται ἀπὸ τὰ σκοτάδια τοῦ μεσονυχτιοῦ κ' ἡ ὀμορφιά τῆς μέρας ὑφαίνεται ἀπὸ τοὺς ἴσκιους τῆς Νύχτας...». Ὅμως εἶναι ἀπλῶς μηνύματα. Ἡ ἀγωνία ὑπάρχει, ἡ ἔλξη τῆς Νύχτας δὲν ἔχει διαλυθῆ καὶ τὸ φῶς τῆς αὐγῆς γίνεται τὸ τραγικὸ ἐωθινὸ τῆς ἡμερινῆς δοκιμασίας. Ἡ Σκιά θὰ φτάσῃ πάλιν φορτωμένη τὰ φαντάσματά της καὶ ἡ ἔκστασις θὰ εἶναι βῆθος θανάτου.

ΑΙΜ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΣ

Ἡ ἑλληνικὴ τέχνη

Ν. ΠΕΡΑΝΤΙΝΟΣ

[Τοῦ νέου γλύπτη ποὺ γύρισε ἔπειτα ἀπὸ καλὲς σπουδὲς εἰς τὴν Παρίσι].

ΚΕΦΑΛΙ